

Válasz

az opponensi véleményekre, melyeket Bartók István, Heltai János és Imre Mihály nyújtottak be *Pázmány Péter írói módszere és az életmű genezise: a Kalauz és a vitairatok újraírása* című akadémiai doktori értekezésemre

Tisztelt Elnök úr, Bizottság, tisztelt Hallgatóság!

Feladatom az, hogy az elhangzott három opponensi véleményre összevont választ adjak. Mielőtt ezt megtenném, kifejezem köszönetemet opponenseimnek, akik nem csupán átfogóan szóltak hozzá munkámhoz, hanem minden részletre kiterjedően értelmezték és értékelték azt. Nyilvánvalóvá vált számomra, és szakmai örömmel tölt el a tény, hogy esetenként egyes elemzéseim és gondolataim termékenyítőleg hatottak bírálómra (ahogy Heltai János írja: „az értekezés minden fejezete újabb és újabb gondolatsorokat indíthat el”, 7. p.), így azután az „újabb gondolatsorok” jegyében több olyan kiegészítő eszmefuttatást is olvashattam a bírálatokban, amelyek ugyan nem tartoztak a disszertációm tematikailag és időben körülhatárolt témakörébe, mégis fontos gondolatmenetek, s a további kutatás számára nélkülözhetetlen és folytatólagos dialógust is teremtenek a Pázmány-kutatás további lehetséges irányait is jelezve.

A kiegészítések Imre Mihály részéről főleg két olyan Pázmány-munkához kapcsolódnak, melyek disszertációmnak éppenséggel hosszabb fejezetei. Ezek a munkák a *Szentírásról és az Anyaszetegyházról* valamint a *Setét hajnalcsillag után bujdosó lutheristák vezetője* címűek. Az opponensem által szóba hozott Pécsváradi Péter-művel és Balduinus wittenbergi válaszával kapcsolatos megfigyelések értékes megjegyzések, melyeket figyelembe fogok venni disszertációm publikálásakor és jól hasznosíthatók lesznek a kritikai kiadás számára is, amikor majd ezek a késői Pázmány-művek kiadásra kerülhetnek. Egyetértek a megállapítással: „Mindez azért lehet fontos, mert biztos információt szerzünk arról, hogy Pázmány protestáns ellenfelei milyen kommunikációs térben végezték tevékenységüket” – ahogyan opponensem írja (5. p.). Fontosak azok a megállapítások is, melyek arra vonatkoznak, hogy már Pázmány protestáns ellenfele, Pécsváradi Péter is felismerte a *Kalauz* és a *Szentírásról és az Anyaszetegyházról* című művek szoros összefüggését. Ugyancsak fontos megállapítás, hogy már Kismarjai Veszelin Pál ugyancsak felismerte a *Kalauz* és a *Bizonyos okok* (1631) összefüggését (10. p.). Mindez – ahogy

opponensem írja – „igazolja a jelen értekezés szerzőjének az egész munkát meghatározó alapkoncepcióját is” (7. p.). Fontos kiegészítéseket tett opponensem a Balduinus-féle *Kalauz*-válasz kapcsán is, különösen, ami a wittenbergi professzor szövegértési problémáit illeti a számára latinra fordított *Kalauzt* illetően. Megjegyzem, hogy a *Phosphorus* további kutatásával kapcsolatban esélyt látok a Balduinus-hagyaték (wittenbergi?) felkutatásával és vizsgálatával a későbbiekben.

Heltai János opponensem is utal arra bírálatában, hogy fontos lenne a későbbiekben a protestáns válaszok, akár Pázmány *utáni* viták teljesebb feldolgozása, hiszen, ahogy írja: „Barcza József, mintegy 70 olyan XVII. századi művet számolt össze, amely foglalkozik a Kalauz cáfolatával”. Ezek túlnyomó többsége természetesen nem önálló, átfogó *Kalauz*-ellenes „cáfolat”, hanem olyan írások együttese, amelyek egyes részleteikben foglalkoznak a *Kalauzzal*, annak egyes állításaival. Lehetnek ezek akár nem is a vitairatok körébe tartozó műfajok, mint pl. Alvinczi Péter prédikációi. Alvinczi esete különösen érdekes, hiszen a gyülekezetben elmondott prédikáció pontosan arra a közegre utal, amire Imre Mihály is fölhívta a figyelmet Pécsváradi Péter kapcsán. Külön kutatás feladata lehetne – én is így gondolom -, hogy protestáns közegben, kihasználva a gyülekezet nyilvánosságát, milyen szerep jutott a hitvitázó magatartásnak. Fontos azonban, hogy a protestáns szerzők részéről ez egy olyan gyakorlat, amivel a prédikáló Pázmány csak egyetlen alkalommal élt, mégpedig 1610-ben, a többszörösen felekezetet váltó Torday Jánost kipredikáló *Posonban lött praedikatio* kapcsán. Pázmány ezt a korábbi, a templomi prédikációban vitatkozó álláspontját megváltoztatta. Látható ez a 26 évvel később megjelent prédikációs kötetben, amelynek egyik beszédébe (Pütkös utáni X. vasárnap) átvette a *Posonban lött praedikatio* egyes részeit, de a személyt érintő bírálatokat elhagyta belőle. Magához a kötethez írt egyik bevezetőjében, *A keresztyén prédikátorokhoz intésben* pedig – Szent Jeromosra és Plutarkhoszra hivatkozva – teoretikusan vallotta, hogy a prédikálás nem lehet a bírálat és a hitvita alkalma, nem szabad mások hibáit kipredikálni: „Csak arra vigyázzon a tanító, hogy emberek nevezése nélkül dorgálja a bűnöket, és azt mondhassa, ha valaki megindul, amit Sz. Jerónimus mondott: [...] nevezet szerént senkit nem illetem, a bűnök ellen szólottam. [...] Mikor a szabó megüti az asztalt, az olló kimutatja magát, mert noha őtet nem illetem, de ottan megcserdül, úgy, *ubi quis dolet, ibi manum habet*,¹ akinek hol fáj, ott tapogatja, akármely gyengén illetem is.”²

¹ Plutarch. lib. de Garrulitate.

² PÁZMÁNY Péter, *Válogatott prédikációk*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., PPKE, 2010, 32.

A Heltai János által említett Barcza-utalás az egész 17. századra vonatkozik, ezek a *Kalauzzal* vitatkozó „posthumus” művek, mű-részletek jórészt Pázmány halála után jelentek meg. Egyetértve Heltai János megállapításával („a szakirodalomban igen kevésbé reflektált Pázmány 1637 utáni recepciója”, 9. p.), a későbbi kutatás fontos és szép feladata lenne – magam is így gondolom – ezeknek a műveknek, mű-részleteknek az összegyűjtése és szakszerű elemzése. Ahogy a *Kalauzról* szóló legújabb tanulmánykötet, a néhány hete megjelent „*Útmutató. Tanulmányok Pázmány Péter Kalauzáról*” (szerkesztette Maczák Ibolya) című konferenciakötet utolsó két tanulmánya mutatja: Pázmányt vitató indulatos álláspontok még a 19. század végén is megjelentek, persze nem kevés aktualizáló szándékkal.

Kiegészítésnek számít Bartók István opponensi véleményének az a kitétele, hogy a későbbi vizsgálatba be kellene vonni a latin műveket is. A helyzet az, hogy a latin művek mintegy 95 %-a (több mint háromezer oldal) nem vitairat, hanem a grazi filozófiai és teológiai előadások kézírata. Annak ellenére, hogy (Szabó Ferenc kifejezésével) e művek a magyar művek „aranyfedezetét” jelentik, az értekezésem elején tett műfaji elhatárolás (8. p.) miatt a részletes vizsgálatba nem vontam be őket, csak helyenként tettem utalást szerepükre. A kritikai kiadás-sorozatnak még nyolc megjelent kötete után is az elején járunk, de természetesen fontolóra kell majd venni e művek alapos feldolgozását is, figyelembe véve a kutatási lehetőségek alakulását. Megjegyzem, hogy a több mint száz esztendeje megjelent Pázmány-összkiadás, amely a grazi kéziratok alapján készült, némi revízióra szorul, mivel Pázmány kézíratos javításait nem mindenhol hozza következetesen. A tartalmi feldolgozás és az életműben való strukturális elhelyezés munkáját tehát ebben az esetben is meg kell előznie egy kritikai alapszöveg elkészítése, amihez ismét hosszú évek munkájára lesz szükség.

A kiegészítő megállapításokra tett válaszaim után szükséges reflektálnom opponenseim egyes apróbb megjegyzéseire.

- Imre Mihály és Heltai János is említi, hogy eddig hét kötet jelent meg a kritikai kiadásból. Nos, örömmel jelenthetem, hogy időközben megjelent a 8. kötet is (*Keresztyéni felelet a megdicsőült szentek tiszteletiről* (1607), szerk. Ajkay Alinka, amely kötet nyilvános bemutatójára március 14-én kerül sor. Sőt a 9. kötet is sajtó alatt van (*Alvinczi Péter feleletinek megrostálása*, 1609, szerk. Báthory Orsolya) és szándékaink szerint ebben az évben meg is fog jelenni.

- Ugyancsak Imre Mihály megjegyzése, hogy a protestáns művek sem egyértelműen homogén, egynyelvű szövegek. Megállapításával egyetértek, e területen jóval nagyobb szövegtörzs, sok-sok, több évtizeden keresztül megjelent/megírt munka nyelvhasználatának tanulmányozása bizonyíthatná vagy cáfolhatná hipotézisemet a nyelvhasználatra vonatkozóan.
- A *Kalauz* 1760-as egri, Ambrosovszky Mihály-féle kiadásához fűzött kiegészítéseket is köszönettel vettem. Amiről opponensem ír, a kései Pázmány-recepció fontos kérdése. Az említett, a *Kalauz*t tárgyaló *Útmutató*-kötet tanulmánya szerint, melyet Bajáki Rita írt, a rövidített *Kalauz*-kiadás létrejöttében éppen az appendixek, mint új szövegek megjelentetése elsődleges okként szerepel.
- Heltai János jogosan teszi fel a kérdést, hogy „kereste-e már valaki az egykori Lugossy-féle példányt, azaz valószínűleg a *Kalauz* második kiadásának munkapéldányát” (4. p.). Lugossy József (és nem Lugossy Károly) Szabó Károly által említett „Pázmány saját kezű beírásával” létező/létezett példányának Debrecenben próbáltam utánanézni, mivel hagyatéka egy része odakerült, de a kapott információ (Fekete Csaba) szerint a Nagykönyvtárban ez a példány nem található meg, ráadásul Lugossy könyveinek egy részét másoknak, más gyűjteményeknek ajándékozta el.
- Bartók István szóvá tette a terminológia pontosítását, főleg a kompiláció és az újraírás fogalmainak elválasztását. Igaza van, szükséges pontosítani a meghatározást, mely szerint a kompiláción más szövegrészek változtatás nélküli átvételét értem, újraírás pedig a módosított szövegátvételt. Pázmánynál a szövegátalakítások igen sok változata figyelhető meg a csupán helyesírási változtatásoktól egyes szavak szinonimáinak kicserélésétől, szavak, szerkezetek, mondatok kihúzásán vagy betoldásán keresztül hosszabb fejezetek beiktatásáig. Pázmány gyakran még a kompilált szövegrészekben is változtat, pl. „Isten” helyett az „Úr szerepel” egy kompilált bekezdésben (túl a sejtető nyomdai helyesírási változtatásokon) ezért nem könnyű e módosítások rendszerének tipológiáját megalkotni, ez is későbbi feladat.
- Bárczi Ildikó: *Ars compilandi: A késő középkori prédikációs segédkönyvek forráshasználata* című monográfiájának alaposabb bevonását is javasolta opponensem. A művet jól ismerem, vaskos (693 lapos) könyvének kiadása előtt a szerzővel egy esztendőn át dolgoztunk együtt a könyv kéziratának szövegén. Még a

barokk korban is szokás volt tárgymutatóval ellátni a műveket, bár Pázmány szövegei enélkül jelentek meg. A jelek szerint ő maga is gondolt erre: Ipolyi Arnold szerint a *Kalauz* 1623-as kiadásához Veresmarti Mihály készített valamilyen mutatót.³ Még a 18. században is készült egy kéziratban ránk maradt mutató Pázmány prédikációs kötetéhez. Ezt Kácsor Keresztély piarista szerzetes készítette 1754–55-ben, amely *latinul* tartalmazza magyar nyelvű prédikációs kötet tárgyszavait. (Ennek hasonmását 2011-ben kiadtam.⁴) Káldi György is tárgymutatóval jelentette meg prédikációit 1631-ben. A módszer, a szerző saját anyagának ily módon való feltárására való igény általános lehetett később is, Pázmány mégsem így jelentette meg műveit, vitairatait sem, ezért aztán részletesebben nem taglaltam értekezésemben a Bárczi Ildikó által alaposan feltárt, de a *prédikáció* műfajára vonatkozó módszert, amelyet ő korábbi, *középkori* anyagon vizsgált. A *Kalauz* tárgymutatójának hiányát valamilyen mértékben pótolja az, hogy értekezésemben összeállítottam a mű harmadik kiadásának részletes tartalomjegyzékét, bevonva azokat a mélyebb struktúrát megmutató alfejezeteket is, amelyeket Pázmány nem vett fel saját tartalomjegyzékébe. Ez az értekezésemben közölt részletes tartalommutató (terjedelme 30 lap, Pázmánynál eredetileg 6 lap) így nem jelent meg sem 1637-ben, sem később.

- Opponensem alapos olvasását az is bizonyítja, hogy mintegy húsz gépelési hibát fedezett fel dolgozatomban. Való igaz. A dolgozat terjedelme több mint félmillió leütés, így az arány talán még tolerálható, ezeket javítani fogom.
- Végül egy megjegyzés, amely Bartók István bírálói véleményének első mondatára vonatkozik, mely utal 1977. májusában még egyetemistaként tartott győri Rebakucs-előadásomra, arra, hogy ott az *Öt szép levélről* beszéltem volna. Köszönettel veszem a dicséretnek beillő emlék felidézését, a konferencián azonban én nem Pázmányról tartottam előadást, hanem arról, hogy a Balassi-strófa hogyan él tovább a barokk költészetben. Előadásom címe ez volt: *A XVII. század eleji magyar költészet történeti poétikájához*, mely megjelent az Akadémia I. Osztályának Közleményeiben, 1979-ben (321–330).

³ IPOLYI Arnold, *Veresmarti Mihály élete és munkái*, Bp., 1875, 641–643.

⁴ HARGITAY Emil, *Kézírtos latin nyelvű mutató Pázmány Prédikációihoz = Eruditio, virtus et constantia: Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*, szerk. IMRE Mihály, OLÁH Szabolcs, FAZAKAS Gergely Tamás, SZÁRAZ Orsolya, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011, 130–159.

Befejezésül ismételten köszönöm mindhárom bíráló minden megjegyzését és elismerő szavait.

2017. február 23.

Hargittay Emil